

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (47+477) «1740/1764»

ПОТРЕБА У ШЛЯХЕТСЬКІЙ ОСВІТІ. ВИХІДЦІ З УКРАЇНИ У СУХОПУТНОМУ КАДЕТСЬКОМУ КОРПУСІ ЧАСІВ РОЗУМОВСЬКИХ (1740-ві – 1764 рр.)

Володимир Маслійчук

Харківська державна академія культури
Україна, 61057, м. Харків, вул. Бурсацький узвіз, 4
e-mail: masliyчук@ukr.net

Історія освіти напряду пов'язана із розвитком суспільства та соціально-політичними відносинами. Поняття статусності, престижу, соціальної значущості, рівня залишаються одними з основних питань не лише минулого, але й сучасного стану освіти. Вивчення та розуміння того, як ці категорії й ознаки виявлялися у минулому, сприяють пошукам і спробам реформувати освіту сьогодні.

Однією з важливих сторінок історії є інкорпорація українських козацьких автономій до складу Російської імперії та перетворення місцевої козацької старшини на частину загальноімперського дворянства з відчутними регіональними особливостями. На середину XVIII ст. на території Лівобережної України та Слобожанщини існувало кілька колегіумів, серед яких і відома «Київська академія», однак формування еліти потребувало особливих освітніх практик із перспективою світської, часто військової служби. Сухопутний кадетський корпус у російській столиці був тим закладом, що не лише надавав знання та навчання в якому слугувало початком елітарної військової кар'єри, але й підкреслював знатність і особливе походження тих, хто там навчався. Саме цього й потребувала «нова шляхта» з Гетьманщини. Дослідження історії перебування вихідців із українських земель у цьому закладі є актуальним для розуміння різноманітних соціальних процесів та освітніх практик.

Говорячи про історіографію цієї важливої проблеми, відзначимо, що першу вагому спробу простежити перетворення козацької старшини на дворянство зробив Дмитро Міллер у своїй праці, котра сьогодні вже вважається класичною; у ній історик мимохідь торкається

і питання про шляхетський корпус [1]. Зрозуміти специфіку перебування українських вихідців у російській столиці та формування загальноімперської «інтелігенції», між тим незрідка із «малоросів», допомагає і робота Михайла Штранге [2]. Сучасний дослідник соціальної історії освіти Максим Яременко також побіжно торкається цих питань [3]. Проте до сьогодні немає повноцінної студії даної проблеми. Наша стаття – спроба частково заповнити цей пробіл.

Важливим поворотом для взаємин імперії та Гетьманщини було наближення до влади вихідця з «Малоросії» Олексія Розумовського. Кар'єра козацького сина стрімко пішла вгору, коли Єлизавета стала імператрицею у 1740 р. Розумовський доклав чималих зусиль для допомоги численній рідні, поставивши родичів на верхні щаблі імперської влади. Найбільше сприяння отримав молодший брат фаворита Кирило Розумовський, що у 1750 р. став українським гетьманом. Сучасники зазначали особливу прив'язаність Розумовських до земляків, всіляке сприяння «малоросам» при дворі та у здобутті посад, набутті освіти [4]. Часи панування Розумовських з початку 1740-х рр. до скасування гетьманства у 1764 р. – часи проникнення вихідців із України в імперську владу вертикаль, часто завдяки освіченості. «Нова еліта» Гетьманщини потребувала освіти згідно зі своїми статусними потребами: освіти для шляхетства, для майбутнього несення служби. Освіти у закладі, що орієнтувався би на знатність.

Таким навчальним закладом для імперського дворянства взагалі була заснована у Санкт-Петербурзі 1731 р. «Рыцарская академия», перетворена у 1743 р. на Сухопутний ка-

детський корпус. В «академії» до часів перетворення практично не бачимо вихідців із українських земель [5], основу викладацького та студентського складу становили «німці» з Прибалтики. Але у 1743 р. відбулися певні зміни; поруч із Сухопутним було засновано Морський кадетський корпус, протягом 1740-х рр. сам заклад упорядковано [6]. Із певністю можна сказати, що зі своїми кількома сотнями кадетів Сухопутний корпус був провідним світським закладом імперії. У 1750 р. випускник Корпусу ад'ютант Олексія Розумовського Олександр Сумароков поставив перші театральні вистави із задіянням кадетів, а з 1757 р. при корпусі почала функціонувати друкарня, в якій протягом 1757-1767 рр. побачили світ 192 книжки, переважно світські переклади з французької мови [7]. Вочевидь, Шляхетський кадетський корпус певний час (у 1740-60-ті рр.) був найвагомішою світською навчальною установою імперії. Важливим нюансом є й те, що до роботи залучали викладачів Києво-Могилянської академії, так, зокрема у 1754 р. до Сухопутного кадетського корпусу з академії відрядили Наркіса Синявського, 1756 р. Тихона Якубовського, а 1758 р. Іоїля Биковського [8].

Можливість подальшої армійської кар'єри, добра освіта з наголосом на вивченні іноземних мов були дуже привабливі для шляхти Гетьманщини, однак для вступу до Корпусу претенденти мали довести своє знатне походження; часто козацькі старшини просили про допомогу у вступі до Сухопутного кадетського корпусу братів Розумовських. Можна припустити, що першими кадетами з «Малоросії» стали двоюрідні племінники Олексія Розумовського Петро та Василь Розумовські [9]. Важливо, що і Петро, і Василь у майбутньому мали обійняти вагомі посади у Гетьманщині: Петро очолив Ніжинський полк у лютому 1753 р., а Василеві надали гадяцьке полковництво у 1754 р. [10].

Прецеденти кінця 40-х – початку 50-х рр. щодо представників козацьких старшин є досить важливими, і не лише з погляду історії освіти. Прийом до цього закладу автоматично означав визнання шляхетськості та був підставою для успішної служби, відігравав велику статусну роль.

Відомий і такий доволі кумедний випадок: син знатного товариша з Ромен Федір Максимович був узятий до Петербурга як півчий у 1748 р., однак 1752 р. за іменним указом відпущений до «Сухопутного кадетського корпусу» для вивчення французької та російської

мов. Звідти він був швидко відданий «в Команду Російського театра», до директора цього театру Олександра Сумарокова, наближеного до Розумовського, і грав у тому театрі до 1757 р.; потому ж продовжив службу у Гетьманщині [11]. Родина Максимовичів, власне, є прикладом просування кар'єрними щаблями у російській армії і не в останню чергу завдяки навчанню у Корпусі. Федір Дмитрович Максимович у 1721 р. залишив «Малоросію» та вступив до гвардійського Семенівського полку, де дослужився до поручика, а на початку царювання Єлизавети був призначений стародубським полковником [12]. Кар'єра у регулярній армії вихідця зі старшин, а потому повернення до уряду створювали цікавий привід для доведення знатності та вступу до Кадетського корпусу. У 1755 р. племінник Федора Максимовича красноколядинський сотник Петро скаржився гетьману Розумовському, що його сина Стефана Максимовича не приймають до Корпусу, але він походить зі шляхетства, хоча Федір Максимович отримав чин у гвардії, що підтверджує шляхетство. Гетьман особисто написав листа до Директора корпусу Бориса Юсупова з наведеними доказами [13]. Слід визнати, вочевидь, дане клопотання мало успіх, і пізніше Степан Максимович робив кар'єру також у регулярному війську (у Псковському драгунському полку), а з 1775 р. став Лубенським полковником [14]. Так само успішним було пізніше клопотання до директора Корпусу Івана Шувалова дружини Федора Максимовича Мотрони (після смерті стародубського полковника) – також через Розумовського – щодо сина Івана; Мотрона була неписьменною, і замість неї прохання написав син Іван Максимович [15]. У Івана Максимовича та його брата Дмитра згодом теж склалася кар'єра у російській армії [16]. Тобто заслуги Федора Максимовича виявилися засадничими для навчання у Корпусі членів його родини.

Окріме питання викликають призначення імператорським наказом в один день (12 січня 1755 р.) фур'єра шляхетського кадетського корпусу Василя Забережного флігель-ад'ютантом Олексія Розумовського та підвищення до капітанського рангу капрала того ж корпусу Григорія Репешка [17]. Прізвища свідчать, що це вихідці з українських земель, однак жодні інші деталі та доля цих постатей нам невідомі.

Пізніші дані вчергове підтверджують той факт, що Розумовські сприяли вступу до Сухопутного шляхетського корпусу представників впливових родин. Перша така згадка містить-

ся у листі Григорія Теплова (наближеного до гетьмана) до Переяславського полковника Семена Сулими у жовтні 1755 р., де Теплов із перших рядків повідомляє: «Дети ваши по соизволенію их сиятельств графа Алексея Григорьевича и его сиятельства гетмана, определены в кадетской сухопутный корпус» [18]. Мова йде про Якіма та Семена Сулим, котрі надалі продовжили кар'єру у Петербурзі. Яким навіть викладав у Корпусі; досить цікавим у цьому контексті є лист його батька від 15 липня 1761 р., що підтверджує шляхетську психологію: Семен Сулима радить синові частіше з'являтися перед фельдмаршалом (певно, йдеться про директора корпусу цесаревича Петра Федоровича), «а Господь наклонить сердце магната такового в принятии адъютантом» [19]. Відтак, бачимо, як старий Семен Сулима покладає надії на імперську кар'єру сина, водночас зауважуємо, що Сулими цікавилися своєю генеалогією у прагненні довести власне високе походження [20]. Нам відоме прохання омельницького сотника Миргородського полку Григорія Остроградського у жовтні 1758 р., щоб гетьман дозволив і підтримав прихильність до вступу сина сотника Андрія Остроградського до кадетського корпусу. Кирило Розумовський 21 жовтня позитивно відреагував на це звернення [21].

Через брак інформації про склад Корпусу можемо лише здогадуватися про долю вихідців із українського шляхетства; дані Максима Яременка підтверджують, що у Корпусі від другої половини 1750-х рр. навчалися брати Сулими, брати Горленки, Кулябки, а також Милорадович, Остроградський [22]. Трохи уточнимо дані історика. Брати Кулябки – це Петро та Іван Яковичі Кулябки, котрі, на відміну від своїх кузенів Івана та Павла, що наприкінці 1740-х рр. отримували знання у Київській академії та Віттенберзі, пішли легшим для кар'єри шляхом, можливо, завдяки сприянню дядька – архієпископа Санкт-Петербурзького Сильвестра (Семена Кулябки) [23]. Що ж до представників Милорадовичів, то це Микола Антонович Милорадович (який, однак, при вступі у 1762 р. назвався сербським дворянином [24], напевно, через гоніння на «знатність малоросів») та кадет того ж року Василь Семенович Милорадович, котрий навчався у Корпусі лише три роки й 1765 р. залишив заклад через стан здоров'я [25]. Відомо також про навчання у Корпусі, вочевидь, у другій половині 1750-х рр. Івана Андрійовича Марковича, також представника впливової родини, що продовжив військову кар'єру, але на початку 1780-х рр. повер-

нувся на батьківщину [26]. Так само є дані про перебування у Корпусі нащадка ще одного знаного роду – Кузьми Полетики, котрий навіть там здобув посаду поручика і позичив у 1763 р. у правління Корпусу 200 рублів, а потім швидко подав у відставку, не повернувши борг на 1766 р. [27].

Звісно ж, цікавими будуть і факти навчання у Сухопутному корпусі Сергія Наковальніна, сина російського коменданта м. Ніжина й автора «Политической географии», який вступив до корпусу у 1750 р. і залишився там учителем [28]. Але найцікавіше, що з початку 1760-х рр. у корпусі зустрічаємо цілу плеяду вчителів, вихідців із Малоросії: Лука Січкарьов, Володимир Золотницький, Олексій Яновський [29].

Основною проблемою для «малоросійського шляхетства» ставало доведення власної знатності при вступі до Корпусу. Із такою проблемою мав справу уже Стефан Максимович 1755 р. [30]. Дмитро Міллер зазначає, що 1761 р. рішенням Сенату доступ вихідців із Гетьманщини до Сухопутного кадетського корпусу намагалися обмежити: «поелику де в Малоросии дворян нет» [31], однак «малороси» обходили ці заборони, оскільки їхню шляхетськість мали засвідчувати дві шляхетні особи, а таких неважко було знайти. Ця ремарка Міллера не знаходить підтвердження у доступних рішеннях Сенату, однак принагідно можна враховувати її; дане розпорядження радше пов'язувалося з хворобою та смертю імператриці Єлизавети та падінням впливу Розумовських при дворі. Хоча слід визнати, що докази про «шляхетство» у представників козацької старшини були кепськими, про що пізніше, у січні 1768 р., зазначав Петро Рум'янцеv у листі до імператриці Катерини [32]. З 1762 р. із Сухопутного кадетського виокремлювали Інженерний корпус, куди перевели і двох вихідців із Гетьманщини Дмитра Волховського та Петра Міщенко. Генерал Олександр Вільбоа одразу повідомив гетьманській канцелярії про необхідність підтвердити походження цих учнів. Запит до Полтавської полкової канцелярії дав уточнення: уже померлий батько Вольховського був за життя новосанжарівським сотником, а батько Міщенко – «абшитованим» військовим товаришем [33]. Вимога до вступників доводити свою знатність, напевно ж, із одного боку, обмежувала їхні шанси навчатись у цьому закладі та, з другого, звичайно, сприяла пошуків генеалогічних пошуків, адже вихідці з українських земель прагнули зрівнятися у чинах із російським дворянством.

Проте ці дані аж ніяк не свідчать про істотну кількість «студентів» із Гетьманщини та вплив Сухопутного корпусу на освітні практики саме на українських землях у складі Російської імперії. Формування шляхетського прошарку у «Малоросії» співпало з потребою в існуванні освітнього закладу для шляхетства, що давав би необхідні знання та перспективу у військовій і світській службах. Столичний заклад підходив, але, як стає зрозуміло пізніше, вигіднішою була б наявність такого закладу на українських теренах [34], що так повноцінно і не реалізувалося впродовж найближчого півстоліття.

Робимо висновок, що під час освітніх практик доби Розумовських перебування саме українських студентів у Сухопутному кадетському корпусі виявляється чи не найцікавішою темою. Тема й надалі потребує ретельних студій, зокрема важливо визначити точну кількість і кар'єрне спрямування цих представників. Невелика кількість українських «кадетів» та їхня своєрідність дозволяють стверджувати: залучення дітей козацької старшини до навчання у Сухопутному кадетському корпусі було потужним інтеграційним чинником для місцевої еліти до загальноросійського дворянства, легітимаційним кроком «нової шляхти» та водночас свідчило про певну потребу особливої шляхетської освіти та пошук шляхів її здобуття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Миллер Д.П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство / Дмитрий Миллер // Киевская старина. – 1897. – Т. LVI. – № 1. – С. 1-31.
2. Штранге М.М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке / Михаил Штранге. – М.: Наука, 1965. – 304 с.
3. Яременко М. «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. / Максим Яременко. – Харків: Акта, 2014. – 534 с.
4. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских / А.А. Васильчиков. – СПб., 1880. – Т. 1. – С. 41-44.
5. Лузанов П. Сухопутный кадетский корпус (ныне 1-й кадетский корпус). Исторический очерк. Выпуск 1. При графе Минихе 1731-1741 / Петр Лузанов. – С. 107-178.
6. Висковатов А. Краткая история первого кадетского корпуса / А. Висковатов. – СПб., 1832. – С. 20-23.

7. Шамрай Д. Цензурный надзор над типографией сухопутного шляхетного кадетского корпуса // XVIII век. Статьи и материалы / Д. Шамрай. – Москва – Ленинград, 1940. – С. 293-329.

8. Петров Н. Киевская академия в гетманство Кирилла Григорьевича Разумовского (1750-1763) / Николай Петров. – Киев, 1905. – С. 35.

9. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских / А.А. Васильчиков. – СПб., 1880. – Т. 1. – С. 192.

10. Описание высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санкт-Петербургском Сенатском архиве за XVIII в. / сост. П. Баранов. – СПб., 1878. – Т. 3 (1740-1762). – С. 263, 296.

11. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Вадим Модзалевский. – К., 1912. – Т. 3. – С. 331.

12. Там само. – С. 303.

13. ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1692, арк. 1, 3, 7.

14. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Вадим Модзалевский. – К., 1912. – Т. 3. – С. 311.

15. ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 2232, арк. 1-2.

16. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Вадим Модзалевский. – К., 1912. – Т. 3. – С. 307.

17. Описание высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санкт-Петербургском Сенатском архиве за XVIII в. / сост. П. Баранов. – СПб., 1878. – Т. 3 (1740-1762). – С. 301.

18. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII-XVIII в. Издание Андрея и Александра Савицких. – Киев, 1890. – С. 84.

19. Там само. – С. 87.

20. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скороп и Войцеховичей XVII-XVIII в. / А.М. Лазаревский. – С. 3-8.

21. Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві (ЦДІАК України), ф. 269, оп. 1, спр. 2544. Доношение сотника Остроградского и письмо гетмана о принятии его сына в кадетский корпус, арк. 1-2.

22. Яременко М. «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. – С. 190.

23. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Вадим Модзалевский. – Киев, 1910. – Т. 2. – С. 612, 615-616.

24. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т. 3. – С. 520.

25. Там само. – С. 522.

26. Там само. – С. 400.

27. ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 87, арк. 2.

28. Штранге М.М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке. – С. 84.

29. Там само. – С. 80.

30. ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1692, арк. 1зв., 3.

31. Миллер Д.П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство / Дмитрий Миллер // Киевская старина. – 1897. – Т. LVI. – № 1. – С. 18-19.

32. Бумаги по управлению Малороссиею графа П.А. Румянцева Задунайского относящиеся. Сообщ. М. Судненко // Чтения Московского общества истории и древностей российских. – 1861. – Кн. 1. Смесь. – С. 151.

33. ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4097, арк. 1-3.

34. Депутатские наказы и всеподаннейшие челобитья от шляхетства Малороссийской губернии // Сборник русского исторического общества. – СПб., 1889. – Т. 68. – С. 136, 237.

Маслійчук Володимир *Потреба у шляхетській освіті. Вихідці з України у Сухопутному кадетському корпусі часів Розумовських (1740-ві – 1764 рр.)*

У статті йдеться про спроби представників української старшини навчатися у Сухопутному кадетському корпусі, привілейованому навчальному закладі для знаті. Саме фаворитизм Розумовських поштовхав прийняття вихідців з українських земель до Сухопутного кадетського корпусу. Однак на початку 60-х рр. XVIII ст. спостерігаються певні обмеження щодо прийому до цього закладу. Навчання у шляхетській установі далеко поза межами «Малоросії» увиразнили бажання нової української знаті мати такий навчальний заклад на батьківщині.

Ключові слова: *знать, освіта, Сухопутний кадетський корпус, гетьман, офіцер*

Маслійчук Владимир *Потребность в шляхетском образовании. Выходцы с Украины в Сухопутном кадетском корпусе во времена Разумовских (1740-е – 1764 гг.)*

В статье речь идет о попытках представителей украинской старшины учиться в столичном Сухопутном кадетском корпусе, привилегированном учебном заведении для знати. Как раз фаворитизм при императорском дворе бра-

тьев Разумовских содействовал приему выходцев с украинских земель в Сухопутный кадетский корпус. Но в начале 60-х гг. XVIII в. наблюдаются ограничения по приему в корпус. Учеба в благородном институте далеко вне пределов «Малороссии» приводила новую украинскую знать к мысли о потребности завести такое учебное заведение у себя на родине.

Ключевые слова: знать, образование, Сухопутный кадетский корпус, гетман, офицер

Maslychuk Volodymyr *Need for Nobles education. Natives of Ukraine in Land Cadet Corps times of Rozumovsky (1740-1764)*

Brothers Rozumovsky's Olexiy and Kyryllo immigrants from Ukraine, which reached very high positions in the hierarchy of Imperial Russia. In 1750 Kyryllo Rozumovsky became the Ukrainian Hetman. A feature that accompanied their career was the favored countrymen.

The form of the new nobility of the democratic origin of Cossack officers involved getting the noble education. The main institution for the nobility in the Russian Empire was a Land Cadet Corps in St. Petersburg. With the assistance of Rozumovsky's there studied natives of Ukrainian lands. The first such students were Rasumovsky's nephews. Determine the number of these representatives of the nobility. Children from large families of Hetmanate studied in Corps: Maksimovich, Sulyma, Gorlenko, Kulabka, Miloradovych.

Military career after the Corps already as a whole to gentility. The Corps became the refuge for the Ukrainians as students and teachers. However, in the early 60-years XVIII cent. observed certain limitations concerning the admission to that institution. Children of Cossack officers not recognized noble gentry. Gaining knowledge in the Corps became a prestigious goal for «new nobility». Most education was a powerful integration's factor concerning the involvement of the Ukrainian gentry to common imperial nobility. Training in noble institution far beyond «Malorossia» desire new Ukrainian nobility to have such educational institution at home.

Keywords: knowledge, education, cadet corps, hetman, officer, new nobility

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 30.06.2016 р.